

Tetiana Storozko (Kijów, Ukraina)

CYGANKA-SZLACHCIANKA: STOSUNEK SPOŁECZEŃSTWA ROSYJSKIEGO DO PROBLEMU MEZALIANŚÓW W XIX I NA POČZĄTKU XX WIEKU

– Mój Boże... Siergieju Aleksandrowiczu, drogi wy mój, sami pomyślcieź, co stanie się potem z waszą karierą! Zastępcą ministra ma żonę z cygańskiego chóru! Będzie się z was naśmiewać cały Petersburg!
– Jakby to wcześniej nie było takich przypadków! - Nieoczekiwanie westchnął Sbieżniew. – Przypomnijcie hrabinę Łańską, wspomnijcie Naszczokinę...
– M-m-m-hm... – niewyraźnie wymamrotał Tolczaninow. – Coś nie przypominam sobie żeby te „hrabiny” były wodzone z narzeczonymi wokół analoju¹... Zresztą... Był przypadek z Tolstojem *Amerykańcem*².

Przytoczony dialog, z powieści współczesnej pisarki Anastasiji Drobinnej *Gwiazda nad stepem*, wymownie ilustruje dosyć rozpowszechnione w społeczeństwie rosyjskim XIX i początku XX w. zjawisko nierównych małżeństw, zawieranych między arystokratami i Cygankami. Do dziś problem ten pozostawał poza zainteresowaniem literatury fachowej. Poznanie źródeł i mechanizmów formowania się wizerunku cygańskiej kobiety w ówczesnym społeczeństwie może stworzyć możliwość określenia jej statusu społecznego i dać odpowiedź na pytanie, dlaczego ubóstwianej na scenie Cygance przedstawiciele wyższych sfer odmawiali akceptacji jako członkowi rodziny.

¹ Analoj – prawosławny pulpit na księgi liturgiczne – *przyp. tłum.*

² A. Drobinna, *Dorogoy dlinnoyu. Roman*, Anima, t. 1, Sankt Petersburg 2013, s. 601.

Jak stwierdza rosyjska badaczka Natalia Puszkariowa³, we współczesnej historiografii, szczególne znaczenie ma metodologiczne uznanie tego, że codzienne życie przedstawicielek i przedstawicieli różnych stanów imperialnej Rosji było ważnym składnikiem procesu historycznego. Opis dnia powszedniego kobiet ze stanów uprzywilejowanych umożliwia pełniejsze przedstawienie środowiska, do jakiego trafiała Cyganka w rezultacie nierównego małżeństwa, i pozwala zrozumieć mechanizmy, prowadzące do kształtowania odpowiedniej reakcji społeczności. W tym kontekście interesujące są więc dla nas także wyniki badań współczesnych rosyjskich cyganologów Nicolaya Bessonova, Nadezhdy Demeter⁴, Marianny Smirnowej-Sesławińskiej, Georgija Cwietkowa⁵ czy Lwa Czerenkowa⁶, dotyczące wewnętrznej struktury grup cygańskich, ich kultury i tradycji.

Charakterystyczną dla Petersburga tendencję określania się jako wieloetnicznej stolicy zaobserwować można u Nikolaja Biessonowa. Odtwarzając tło historyczne, cyganolog ten opisuje proces powstawania nowej kultury i określania jej miejsca w życiu społeczeństwa. Osobną uwagę badacz koncentruje na wewnętrznej strukturze cygańskiej wspólnoty, formowaniu się muzycznych dynastii i ich stosunkach z otaczającą ludnością. W kontekście rozpatrywania historii kultury, reprezentowanej przez cygańskie chóry, badacz dotyka również tematu międzyetnicznych małżeństw przedstawicieli elity rosyjskiej i śpiewaczek z cygańskich chórów⁷.

Filolog Ilona Machotina analizuje wpływ Cyganów na kulturę, literaturę piękną i folklor. Badając wpływ obrazów literackich na myśl społeczną, badaczka podnosi źródłownawstwo literaturoznawcze na jeden poziom z historycznym⁸.

Po pojawieniu się w Rosji pod koniec XVIII w. pierwszych profesjonalnych chórów cygańskich, zajęły one czołowe pozycje w życiu kulturalnym arystokracji. Cygańskie występy stały się nieodzownym atrybutem szlache-

³ N. Pushkareva, *Chastnaya zhizn' russkoy zhenshchiny: nevesta, zhena, lyubovnitsa (X – nachalo XIX v.)* [w:] Nauchno-izdatel'skiy tsentr „Ladomir“, Moskva 1997, s. 223.

⁴ N. Demeter, N. Bessonov, V. Kutenkov, *Istoriya tsygan – novyy vzglyad*, IPF Voronezh, Voronezh 2000.

⁵ M. Smirnova-Seslavinskaya, G. Tsvetkov, *Tsygane. Proiskhozhdeniye i kul'tura. Sotsial'no-antropologicheskoye issledovaniye*, Paradigma, Moskva-Sofiya 2009.

⁶ L. Cherenkov, *Tsygane Moskvy i Podmoskov'ya*, <http://gypsy-life.net/history26.htm> [dostęp: 15.08.2014].

⁷ N. Bessonov, *Tsygane* [w:] *Mnogonatsional'nyy Peterburg: Istoriya. Religii. Narodnyy*, Iskustvo-SPB, Sankt Petersburg 2002, <http://www.liloro.ru/romanes/bessonov4.htm> [dostęp: 15.08.2014].

⁸ I. Makhotina *Tsygane i russkaya kul'tura. Literatura i fol'klor*, autoreferat pracy habilitacyjnej, Tverskoy gosudarstvennyy universitet, Tver 2011, s. 7, s. 20.

kich świąt⁹. Cyganie występowali w Rosyjskim Ogrodzie Rodzinnym oraz na wielkich festynach ludowych, które organizowano w ogrodach Letnim i Taurydzkim. Wyjątkowy koncert odbył się np. w 1877 r. w Maneżu, gdzie obecni byli rodzice Imperatora¹⁰. Prasa uważnie śledziła losy najpopularniejszych chórów. Reporterzy oraz krytycy teatralni i muzyczni odnotowywali pojawianie się nowych solistów, nowinki w repertuarze, zmiany w charakterze śpiewu, w wyglądzie kostiumów, wyrażali opinie publiczności.

Lew Czerenkov podkreśla, że repertuar moskiewskich i petersburskich chórów cygańskich od początku ich powstania składał się z pieśni rosyjskich i romansów znanych kompozytorów. Cygańska pieśń taborowa zaadaptowana została dosyć późno. Dzięki takiemu repertuariowi chóry zdobyły popularność w środowiskach moskiewskiego kupiectwa, szlachty i inteligencji różnych profesji. Restauracje, wśród których szczególną sławą cieszyły się moskiewskie „Jar”, „Strilna”, „Mauretania” i „Eldorado”, obowiązkowo zapraszały chóry cygańskie na wieczorne i nocne występy¹¹. Trafnie zauważa Aleksandr Kuprin:

Prawie przez sto lat utrzymywała się sympatia do pieśni cygańskich. Nie bez powodu tym sentymentom oddali szczerą i namiętą daninę dwaj najwięksi Rosjanie dziewiętnastego wieku: jeden – opromieniający jego początek, drugi – wieńczący jego koniec. Pierwszy to Puszkina, a drugi Tolstoj¹².

Stałe kontakty z oświeconymi przedstawicielami społeczeństwa rosyjskiego, pisarzami, malarzami i aktorami, wpływały pozytywnie na poziom kultury członków cygańskich chórów Moskwy. W pewnych okresach byli nawet bardziej wykształceni niż ludność rosyjska z ich otoczenia¹³. Poziom życia Cyganów z moskiewskich chórów właściwie nie różnił się od standardów życia zamożnych mieszczan rosyjskich. Cyganie-chórzyści (szczególnie *chórmistrze*¹⁴, którzy często posiadali udziały w restauracjach, w których koncertowali) mieli własne kamienice¹⁵, utrzymywali rosyjskie kucharki, pokojówki, dozorców; posyłali swoje dzieci do prywatnych gimnazjów. Chór cygański do końca XIX w. odtwarzał strukturę tradycyjnej cygańskiej wspólnoty, dla

⁹ *Ibidem*..., s. 9.

¹⁰ L. Cherenkov, Tsygane Moskvy i Podmoskov'ya, <http://gypsy-life.net/history26.htm>, s. 1–2 [dostęp: 15.08.2014].

¹¹ *Ibidem*, s. 10.

¹² A. Kuprin, *Faraonovo plemya* [w:] *Polnoye sobraniye sochineniy A.I. Kuprina*, Sankt Petersburg 1912, t. 7, s. 160–168.

¹³ L. Cherenkov, *op. cit.* s. 2.

¹⁴ 'Chórmistrze' (*хореводы*), tj. kierownicy chórów.

¹⁵ Ich biedniejsi krewni mieszkali w oficynach tych budynków.

której charakterystyczny był egalitarny podział ogólnych zarobków i innego rodzaju zysków – pomiędzy wszystkich jej członków. Drogie podarki i inne przychody od wdzięcznych widzów uważano za własność chóru i były one dzielone w zależności od stopnia zaangażowania danego członka zespołu w ich pozyskiwanie. Pewną część otrzymywali nawet starzy, chorzy i inwalidzi, którzy już nie mogli brać udziału w koncertach¹⁶.

Negatywną stroną zbliżenia członków chórów ze słuchaczami była konieczność tolerowania zachcianek bogatej publiczności. Chóry formowały się według zasad rodzinnych a chórzysci wzajemnie chronili się przed zbytnią familiarnością gości. Kiedy gość zapraszał do gabinetu Cyganeczkę, to zabierała ona ze sobą matkę lub siostrę. Chórzystki ubierały się i czesały według aktualnej mody. Jedyną rzeczą przypominającą o dawnej egzotyce był jaskrawy szal, obowiązkowy dla każdej wykonawczynie. Do tego nosiły suknie z długimi rękawami¹⁷.

Wychowanie konstruowało cały system zachowań, ograniczonych „tym co przystoi”, na który składał się także zestaw teatralnych gestów. W rezultacie u Cyganów budził się sprzeciw w stosunku do konwencjonalnych ograniczeń¹⁸. Oto, jak wspominał to syn wielkiego rosyjskiego pisarza Lwa Tołstoja, Ilja:

Cyganie – to miejsce zbiórek złotej młodzieży. Szampan (...) leje się jak rzeka. *Nie wieczorna, Znowu słyszę, Niebieski płateczek* i inne, modne w tym czasie pieśni pozbawiają ich rozumu.

Tulski chór rywalizuje z moskiewskim i petersburskim. Zajadli miłośnicy jadą z Moskwy do Tuły słuchać jakiejś Feszy albo Maszy... Chopiny, Mozarty, Beethoveny – wszystko to wymyślone, wszystko to sztuczne i nudne, jedyna muzyka w świecie – to cygańskie pieśni. Tak myślał wujek Sierioża...¹⁹

W połowie XIX w. w etykiecie dworskiej pojawiły się zmiany, właściwe nowym czasom. W rodzinach wykształconej szlachty ideałem żony stawała się już nie zwyczajna, „pokorna i cicha” gospodyni i matka, ale żona, odpowiadająca mężowi stopniem wykształcenia. Dążenie do większej swobody kobiet w rodzinie i społeczeństwie traktowano jednak jako „zepsucie”, piętnowane zresztą przez, nawet świecką, literaturę:

¹⁶ Makhotina, *op. cit.*, s. 11.

¹⁷ Y. Sorokina, *Zapiski tsyganskoy pevitsy*, (Literaturnaya zapis' R. Volkovskoy), „Nash sovremennik”, 1966, nr 3, s. 93–102.

¹⁸ Y. Lotman, *Izbrannyye stat'i*, Aleksandra, Tallinn 1993, t. 3, s. 348.

¹⁹ I. Tolstoy, *Moi vospominaniya*, Moskva 2000, s. 107–111.

Zgubne postęпки żony niszczą współzycie zgodne i przyjemne (...), chcieć uczynić męża i żonę równymi – okazuje się zmaganiem z porządkiem natury, jest awanturnictwem i skandalem. [W większości domów stołecznej arystokracji] Żona mężowi nie podlega, nie podporządkowuje się, żyje według własnej woli – jest ona władczynią, kierowniczką, a mąż okazuje się nikim innym jak najpierwszym z jej niewolników²⁰.

Na tle zepsutego świata arystokracji, surowy, patriarchalny model rodziny i społeczności cygańskiej wydawał się wzorowym wcieleniem tradycyjnego życia rodzinnego, a Cyganki – idealnymi żonami. Mimo „restauracyjnego” trybu życia, Cyganki nie zajmowały się prostytutką. Członkowie cygańskich chórów żyli tak, jak wszyscy cywilizowani mieszkańcy Petersburga, mimo to dawne prawa taborowe długo nie szły w zapomnienie. Chór żył jak mała komuna: wzajemna pomoc, honor, porządek, uszanowanie dla starszych – zadziwiała. Zjawisko to zilustrowane zostało w pamiętnikach wielbiciela śpiewu chóralnego, Aleksieja Ignatiewa. O rodzinie sławnego chórmistrza, Nikołaja Szyszkina, pisał:

I rzeczywiście była to rodzina, w której można było uwolnić się od nabytego obrzydzenia do petersburskiego światka, z jego nudnymi salonami, i od restauracji z rumuńskimi orkiestrami²¹.

Wszystko to, w połączeniu z psychiczną niechęcią do przyjęcia zmian w zasadach moralnych i ogólnym nastrojem w społeczeństwie, kierowało mężczyzn w objęcia cygańskich kobiet.

Dość szeroko rozpowszechnione było zjawisko układania małżeńskich związków między przedstawicielami elity Imperium Rosyjskiego i śpiewaczkami z cygańskich chórów. Znamiennym jest przykład wspomnianego w pracy Anastasiji Drobinej – Fiodora Iwanowicza Tołstoja (znanego jako Amerykaniec), a także Siergieja Michajłowicza Tostoja, brata Lwa Tołstoja. W Petersburgu przytrafiały się nie mniej spektakularne małżeństwa. Na przykład Olga Szyszkina, piękność i śpiewaczka chóru Grochowskiego z restauracji „Samarkanda”, została cywilną żoną księcia Oldenburskiego; jej stryjeczna siostra (też Olga Szyszkina) wyszła za mąż za ministra żeglugi morskiej; Liza Morozowa – za księcia Wittensteina; jeszcze jedna Szyszkina, ale tym razem Olga Michajłowna – była cywilną żoną Afanasija (Atanazego) Feta; Maria Michajłowna Szyszkina została żoną wspomnianego Siergieja Michajłowicza Tołstoja; Hrusza i Liza Pankowe wyszły za mąż

²⁰ N. Pushkareva, *op. cit.*, s. 241.

²¹ A. Ignat'yev, *Pyat' desyat let v stroju*, Moskva 1986, s. 88.

za ziemian, a w Krestowskim Ogrodzie ziemianin, zwany przez Cyganów „Czortem Iwanowiczem”, prosto z koncertu „wykradł” piętnastoletnią Warię Danczenko; jej siostra Domasza w wieku 16 lat została żoną księcia Massalskiego; a Szurę Masalską z „Akwarium” porwał jakiś książę i więcej jej nie zobaczono; Liza Chlebnikowa wyszła za mąż za Lewidkę, wydawcę gazety „Birżowe Wiadomości”²²; Lola Illińska została żoną uralskiego milionera Nieczajewa²³.

Odmienność statusów stanowych narzeczonego i narzeczonej powodowała, że „sprawy romansowe” – według słów Gavrila Dierżawina – „na tym się kończyły”. Mezalianse nabierały mocy prawnej jedynie w wyjątkowych wypadkach. Kobieta niskiego pochodzenia, jak pisał szlachcic Michail Danilow, *która kochanką zdaje się być przyjemną, żoną nie może zostać z powodu pochodzenia z nizin społecznych*. Stosunek do narzeczonej i jej rodziców „podłego pochodzenia” był w najlepszym razie obraźliwy (*krewni z powodu nikczemności są nieprzyjemni i wywołują pretensje albo zniewagi*)²⁴.

Negatywna reakcja czy brak akceptacji opisywanego zjawiska przez społeczeństwo rosyjskie nie sprawiały wcale, że fenomen tracił na atrakcyjności. Przedstawiciel wyższego stanu rzucał wyzwanie uznanym regułom społeczeństwa, pozostając przy tym jednak wciąż jego częścią. Nie wszyscy wytrzymywali presję otoczenia i ostatecznie zrywali „wstydlive” związki, zmuszeni do tego groźbą rodzicielskiego przekleństwa, wydziedziczenia czy zamknięcia drogi awansu zawodowego.

Szlachectwo tworzyło alternatywne możliwości wyboru („służba” – „dymisja”, „życie w stolicy” – „życie w majątku”, „Petersburg” – „Moskwa” itd.), narzucając jednocześnie pewien typ postępowania. Dana osoba zachowywała się w Petersburgu inaczej niż w Moskwie, w pułku nie tak jak w majątku, w otoczeniu kobiet odmiennie niż w towarzystwie męskim, a na balu inaczej niż „podczas kawalerskiej hulanki” (A. Puszkina)²⁵. O ile życie codzienne stołecznej szlachty było regulowane ogólnie przyjętymi normami, to życie na prowincji nie było zanadto skrępowane wymogami etykiety i dopuszczało swobodę indywidualnych zachcianek. W przypadku nierównego małżeństwa pozwalało to Cygankom-szlachciankom łatwiej i szybciej integrować się ze społeczeństwem. Dobrym przykładem było „banickie” życie brata Lwa Tołstoja, Siergieja Mikołajewicza, ożenionego z „niskiego

²² Tj. ‘gieldowe’ – przyp. tłum.

²³ N. Bessonov, *op. cit.*, s. 808–813.

²⁴ A. Belova, *Povsednevnyj zhizn’ provintsial’noj dvoryanki tsentral’noj Rossii... dvoryanki tsentral’noj Rossii (XVIII – seredina XIX v.)*. Praca habilitacyjna, Moskwa 2009, s. 28.

²⁵ Y. Lotman, *Besedy o russkoy kul’ture. Byt i traditsii russkogo dvoryanstva (XVIII – nachalo XIX veka)*, Iskustvo-SPB, Sankt Petersburg 1994, s. 354.

pochodzenia” Cyganką, śpiewaczką, Marią Michajłowną Szyszkina, matką trojga jego dzieci²⁶. Rezonansem tej sytuacji w społeczeństwie stało się oficjalne potępienie, np. ze strony Lwa Tolstoja (choć prywatnie był on raczej przychylny temu związkowi). Mimo społecznego ostracyzmu życie Siergieja Tolstoja ułożyło się pomyślnie. Masza okazała się być żoną, z którą spędził całe życie.

Wymownym przykładem a przy tym kontrowersyjną postacią była natomiast – Nastazja Minkina, ochmistrzyni hrabiego Arakczajewa. Nastazja Fiodorowna Minkina, przebiegła i piękna, zdołała przywiązać do siebie Arakczajewa i doprowadzić do jego rozwodu z żoną. Aby wpłynąć na hrabiego za pośrednictwem Nastazji, zwracali się do niej nawet wysocy urzędnicy. Car Aleksander I wstępował do jej pokojów pić herbatę. W Gruzino, majątku hrabiego, kierowała ona gospodarstwem podczas wyjazdów Arakczajewa, okazując dużą sprawność w zarządzaniu, co nie przeszkadzało jej zdradzać hrabiego i przyjmować łapówki²⁷.

Spory wywołuje temat pochodzenia Minkiny. Michail Borozdin w swoich wspomnieniach nazywa ją żoną drobnego kupca, mieszczanina Minkina²⁸, Iwan Boriczewskij²⁹ – gruzińskiego chłopca, furmana; według Nikolaus Otto, jej ojciec, Fiodor Minkin, „ledwie nie z Cyganów rodem”, był woźnicą.

O cygańskim pochodzeniu Nastazji Fiodorowny wymownie świadczy jednak zarówno jej powierzchnowość, jak i pewna ciekawostka. Ivan Timczenko-Ruban wspomina, że Minkina wróżyła z kart przysłuchującemu się hrabiemu, choć karty jedynie „powtarzały” informacje, zdobyte przez ochmistrzynię dzięki zorganizowanej siatce szpiegów. Czujnie kontrolowała nawet najtajniejsze zamiary służby dworskiej. Taki sposób wróżenia, jak powiada Nicolay Bessonov, był charakterystyczny dla wróżbitek taborowych. Zaszedłszy do wsi, by powróżyc, kierowały się one najpierw do ostatniego gospodarstwa. Stały się tam jak najwięcej dowiedzieć o sąsiadach i rodzinie, żeby potem oszołomić kolejnych odwiedzanych dokładnością swoich „proroctw”.

W odróżnieniu od Minkiny, inna Cyganka-szlachcianka pozostawiła po sobie pozytywne wspomnienia. Przyszła baronessa nie była przedstawicielką wykształconej dynastii chórzystów, lecz pochodziła z taboru koczownicze-

²⁶ A. Tolstaya, *Otets. Zhizn' L'va Tolstoho*, Kniga, Moskva 1987, s. 163.

²⁷ A. Sulakadzev, *Ubiystvo lyubovnitsy gr. Arakcheyeva Nastas'i Shuyuskoy (Minkinoy)* [Zapiski.Otryvok] (współpraca A.N. Neustroyev), „Russkaya starina”, 1871, t. 3, nr 2, s. 242–243.

²⁸ N. Geyntse, *Arakcheyev. Istoricheskiy roman XIX stoletija*, Sovremennik, Moskva 1994, s. 86–88.

²⁹ I. Tarnava-Borichevskiy, *Arakcheyev i Shumskiy*, „Russkaya starina”, 1878, t. 21, nr 1, s. 180–184.

go. Przywódca szlachty ochtyrskiej (miasto Ochtyrka w guberni charkowskiej, obecnie w obwodzie sumskim), baron von Raden, gorący wielbiciel śpiewu cygańskiego, podczas jednej z wizyt w taborze cygańskim zakochał się w młodej, piętnastoletniej Cygance. Za wysoką cenę wykupu otrzymał zgodę jej ojca na zamążpójście. Około 1878 r. została ona ochrzczona, otrzymując prawosławne imię Maria. Po trzyletnich naukach w Paryżu odbył się ślub, o którym do tej pory w Ochtyrcie krążą legendy³⁰.

O tym, że baron zajmował poczesne miejsce w społeczeństwie, świadczy honorowa misja wręczenia obrazu Matki Bożej Ochtyrskiej carowi Mikołajowi i imperatorowej Aleksandrze, z okazji ich ślubu, na który 27 stycznia 1895 r. wydelegował go do Petersburga Urząd Ziemski.

Po zawarciu małżeństwa, Maria Iwanowna von Raden mogła zająć odpowiednią pozycję w społeczeństwie początku XX w. i została typową przedstawicielką prowincjonalnej arystokracji. Wyróżniała się w swoim kole towarzyskim szczodrością i dobrocią. Po śmierci męża podczas wojny rosyjsko-japońskiej, nie żałowała na cele dobroczynne swoich funduszy spadkowych. Zbudowano za nie kasyno dla wojskowych, gdzie oficerowie mogli spędzać wieczory przy grze w bilard i na innych rozrywkach. Baronessa ofiarowała też pieniądze na budowę kamiennej cerkwi św. Georgija, ukończonej w 1918 r. Na posiedzeniu organizacji ziemskich, 7 października 1908 r. została jednogłośnie wybrana przewodniczącą rady opiekuńczej ochtyrskiego gimnazjum żeńskiego, które pozostawało na jej utrzymaniu. Wspomagała funduszami cerkiewne szkoły parafialne i dom malarza. Po rewolucji budynek ten został skonfiskowany, a w 1923 r. baronessa wyemigrowała zagranicę³¹. Życie Marii Iwanowny przywodzi na myśl skojarzenie z wierszem Sergieja Gorodeckiego³², który opisał historię ożenku swojego pradziada drogą wykupu z taboru Cyganki-wróźbitki. Temu tematowi poświęcony jest również wiersz *Szlacheckie gniazdo* Władimira Jur'jewa³³.

Artystyczna wizja w utworach literackich XIX i początku XX w. często przeplata się z realnymi sytuacjami codziennego życia, a najbardziej wyraziste postaci mają tam swoje prototypy. Opisuując warunki bytowe chorów, ich tryb życia, autorzy często dzielili się własnymi doświadczeniami obcowania z Cyganami. O ile literatura piękna jest jedną z form świadomości społecznej, oddaniem mentalności swojego czasu, psychologii, interesów itp., czyli

³⁰ A. Strel'nikova, *Baronesa Fon Raden*, „Prapor peremogi”, Ochtyrka 1989, nr 15, s. 1.

³¹ Wywiad przeprowadzony z W.W. Choroszun (ur. 1955 r.) w mieście Ochtyrka – prywatne archiwum autorki.

³² S. Gorodetskiy, *Izbrannye proizvedenija*, t. 1. *Stichotvorenija*, Khudozhestvennaja literatura, Moskwa 1987, s. 370.

³³ V. Yur'yev, *Dvoryanskoye gnezdo*, <http://gypsy-life.net/literatura12.htm> [dostęp: 23.08.2014].

utrwalaniem subiektywnych aspektów rzeczywistości społecznej, to dla historyka ważne jest przetrwanie tychże tekstów w społeczeństwie, a zjawisko to wymaga specjalnych badań. Na tej płaszczyźnie, pomiędzy wieloma dziełami literatury pięknej i pamiętnikami, według opinii Jeleny Sieniawskiej, nie ma wyraźnej granicy³⁴.

Tematyka cygańska w literaturze rosyjskiej, którą opracowywano zwykle według romantycznego klucza, znalazła swoje wcielenie w postaci kochającego wolność, niezależnego człowieka. Kulturowy mit „cygańskiej swawolnicy” w rosyjskiej literaturze klasycznej bardzo odpowiadał potrzebom Rosjan pierwszej połowy XIX w. W odróżnieniu od Cyganki, wizerunek Cygana nie upowszechnił się w tejże literaturze³⁵.

Obraz Cyganki jako egzotycznej kochanki, przedstawiony w poemacie Aleksandra Puszkina *Cyganie*, miał znaczny wpływ na dalsze interpretacje tematu i tworzenie nowego etosu³⁶. Autorzy czerpali informacje etnograficzne, zapożyczali antroponimy czy przykłady konfliktów. Zestawienie wysublimowanego mitu puszkiniowskiego o Cyganach z rodzajowym chórem cygańskim zrodziło opinie o jawnym cynizmie i sprzedajności społeczności cygańskiej. Dla literatury rosyjskiej XIX stulecia „dwoisty” cygański świat stał się odzwierciedleniem dobra i zła. Puszkiniowski mit o Cygance, która uosabiała samodzielność, władzę nad swoim losem i niezdolność do kłamstwa, doznał istotnych zmian. W warunkach ówczesnej cywilizacji, przedstawicielka tej wyidealizowanej społeczności skazana była na moralną przemianę lub – zatracenie. A zbyt mocno podkreślane pragnienie swobody i niezależności – zamieniało się w brak skrupowania graniczący z rozwiązłością³⁷.

Błędne wyobrażenia o cygańskim temperamencie, usposobieniu i zwyczajach chorów, usytuowały w literaturze Cygankę w jednym rzędzie z – utrzymanką. Jak dowodzi Ilona Machotina, to obiektywny konserwatyzm Cyganek stanął na przeszkodzie temu, by literatura rosyjska stworzyła jawnie prostytuujące się bohaterki i nie uniknęła zbędnego erotyzmu, wszak w przedstawieniach Cyganki niekiedy wykorzystywano elementy mistyki i erotyki. Powielany opis egzotycznego piękna tworzony był z jednoczesnym abstrahowaniem od cech etnicznych. Cyganka nierzadko stawiała się przykładem upadłej kobiety, która straciła dobre imię na skutek kompromi-

³⁴ Y. Senyavskaya, *Khudozhestvennaya literatura kak istoricheskiy istochnik*, „Istoriya”, Moskva 2001, nr 44, s. 6–13.

³⁵ I. Makhotina, *op. cit.*, s. 12.

³⁶ A. Pushkin, *Sobranie sochinenij v 10 tomach.*, t. 3: *Gosudarstvennoe izdatel'stvo khudozhestvennoj literatury*, Moskva 1960, s. 444.

³⁷ I. Shmelev, *Neupivayemaya chasha*, <http://lib.ru/RUSSLIT/SMELEW/chasha.txt> [dostęp: 25.08.2014].

tującego prowadzenia się. Takiemu określeniu odpowiada Masza z dramatu Lwa Tolstoja *Żywy trup* (1900) i Grusza z powieści Nikołaja Leskova *Wędrowiec urzeczony* (1873)³⁸.

Opowiadanie Atanazego Feta, *Kaktus*³⁹, wyjaśnia rolę „żywołu cygańskiego” w kształtowaniu światopoglądu autora. W młodym wieku Fet miał możliwość bliskiego kontaktu z Cyganami i poznania ich pieśni, życia, charakteru, stosunku do świata. Dostrzegł on, że w rosyjskiej poezji najbardziej wiarygodnie – bez idealizacji, ale za to wnikliwie – „cygański pierwiastek” został oddany u Aleksandra I. Poleżajewa w wierszu *Cyganka*⁴⁰. Poeta widzi w niej i „córkę wolności i wiosny”, i „nienawistnicę smutku, przyjaciółkę radosnego dnia”. Te rysy tworzą absolutnie nowy sens „cygańskiego żywiołu” u Poleżajewa.

W literaturze wymownie odzwierciedlony jest również wzbudzący emocje w ówczesnym społeczeństwie temat – nierównego związku. Główny bohater poematu Jevgenija Baratyńskiego *Cyganka*⁴¹, Arsenij Jelecki, wcześniej zostawszy sierotą, rozczarowany „świeckim” życiem „rozpoczął życie na swobodzie”, „między chuliganami i lekkoduchami”. Roztrwoniwszy poza granicami kraju spadek, Jelecki urządził się w Moskwie i wziął sobie do domu Cygankę, co ostatecznie zrujnowało jego stosunki z otoczeniem. Bohater zszedł się z Cyganką na gruncie, jak mu się zdawało, wspólnego wyobcowania: „ja, jak wy [Cyganie – przyp. aut.] jestem wzgardzony przez świat”.

Wyrokiem losu Jelecki zakochał się w innej kobiecie, która obdarzyła go wzajemnością. Jeśli Arsenij zerwałby z Cyganką, która reprezentowała niższy status społeczny niż jej konkurentka, to ta skazana zostałaby na powrót do taboru. Zakończenie utworu jest tragiczne – w nadziei na odzyskanie uczuć ukochanego Cyganka napoiła go zieleń, mającym spowodować powrót miłości. Po wypiciu wywaru ukochany zmarł. Fabularny wątek poematu podobny jest do wspomnianej już historii rodziny Tolstojów, która, w odróżnieniu od utworu Baratyńskiego, miała zakończenie szczęśliwe dla Cyganki.

Wraz z pojawieniem się pierwszych cygańskich chórów występy Cyganów stały się niezmiennym atrybutem masowych świąt, stopniowo przenikając do życia dworskiego oraz do kultury. Potrzebę swoistego „ujścia” dla uczuć

³⁸ I. Makhotina, *op. cit.*, s. 18.

³⁹ A. Fet, *Stikhotvorenija. Proza. Pis'ma*, Sovetskaya Rossiya, Moskva 1988, s. 315.

⁴⁰ A. Polezhayev, *Tsyganka*, <http://www.stihi-rus.ru/1/pol/1.htm> [dostęp: 20.08.2014].

⁴¹ Y. Baratyński, *Tsyganka*, <http://feb-web.ru/feb/boratyntexts/br2/br22063-.htm> [dostęp: 21.08.2014].

i emocji, jakim stało się dla Cyganów dążenie do „wyrwania się w świat”, kontynuował ograniczony „nakazami przyzwoitości” system wychowania i reguły codziennego życia szlachty. Tendencja do zwiększenia zakresu swobody kobiet w rodzinie i społeczeństwie traktowano jako „psucie moralności” i to właśnie popychało przedstawicieli arystokracji do zawierania nierównych małżeństw z Cygankami. Były one bowiem podjęciem pewnego rodzaju wyzwania społecznego, gdyż wprost zaprzeczały małżeńskiemu kodeksowi, uchwalonemu za panowania Piotra I, według którego taki sam status społeczny męża i żony był jednym z najważniejszych warunków ślubu.

Mniej skrepowane normami etykiety życie na prowincji pozwalało Cygankom-szlachciankom łatwiej i szybciej integrować się ze społeczeństwem, jak to miało miejsce np. u baronessy Marii von Reden.

Mezalianse prowadziły do ewolucji również w zamożnym środowisku miejskich Cyganów, co możemy zauważyć w XIX i na początku XX w. Przede wszystkim dokonała się bowiem zmiana statusu społecznego rodzin tworzących chóry. Spokrewniały się one ze starymi rodami szlacheckimi oraz z nową szlachtą (nobilitacja za służbę wojskową). Nawiasem mówiąc, interesujące byłyby badania pamięci rodowej i jej zachowania przez kolejne pokolenia cygańskich klanów we wspomnieniach, legendach rodzinnych; a także jako części autoprezentacji poszczególnych rodzin, miejscowych wspólnot i grupy *Ruska Roma* jako całości. Szczęólnego znaczenia nabiera tutaj cygańska memuarystyka, która jest w istocie „spojrzeniem od środka”.

Historyczna rekonstrukcja, z pomocą analizy literatury rosyjskiej (dzienników, pamiętników, jak również dzieł publicystycznych i artystycznych), ujawnia obecność w ówczesnym społeczeństwie ważkiego problemu społecznego – mezaliansów. Z drugiej zaś strony pokazuje fakt utrwalenia w ludzkiej świadomości wyidealizowanego obrazu cygańskiej kobiety. Za perspektywiczne uważamy dalsze badania porównawcze ewolucji rosyjskiej szlachty, nierównych i różnoetnicznych małżeństw a także genderowe aspekty wspomnianych tematów.

Thum. Jerzy Kuśnierz

LITERATURA:

- BELOVA A. V., *Povsednevnyaya zhizn' provintsial'noy dvoryanki tsentral'noy Rossii (XVIII – seredina XIX v.)*, Praca habilitacyjna, Moskva 2009.
- BESSONOV N. V., *Tsygane*, [W:] *Mnogonatsional'nyy Peterburg: Istoriya. Religii. Narody*. (red. I. I. SHANGIN), Iskustvo-SPb, Sankt-Peterburg 2002.
- DEMETER N., BESSONOV N., KUTENKOV V., *Istoriya tsigan - novyy vzglyad*, IPF Voronezh, Voronezh 2000.
- DROBINA A., *Dorogoy dlinnoyu. Roman*. Kn. 1. Sankt-Petersburg: Anima, 2013.
- LOTMAN Yu. M., *Besedy o russkoy kul'ture. Byt i traditsii russkogo dvoryanstva (XVIII- nachalo XIX veka)*, Iskustvo-SPb, Sankt Petersburg 1994.
- FET A. A., *Stikhotvoreniya. Proza. Pis'ma*, (Przedmowa A. YE. TARKHOV; zestawienia i przypisy G. A. ASLANOV, N. G. OKHOTIN I A. YE. TARKHOV), Sovetskaya Rossiya, Moskva 1988.
- GEYNTSE N., *Arakcheyev. Istoricheskiy roman XIX stoletija*, Sovremennik, Moskva 1994, 638 s.
- GORODETSKIY S., *Izbrannye proizvedeniya*, t. 1, *Stikhotvoreniya*, Khudozhestvennaya literatura, Moskva 1987.
- KUPRIN A. I., *Faraonovo plemya. Polnoye sobraniye sochineniy A.I. Kuprina*. Sankt Petersburg: Izdaniye T-va A. F. Marks 1912, t. 7. s. 160–168.
- MAKHOTINA I. Yu. *Tsygane i russkaya kul'tura. Literatura i fol'klor*; Autoreferat pracy habilitacyjnej: 10.01.01 – literatura rosyjska; 10.01.09 – folklorystyka, Tverskoy gosudarstvennyy universitet, Tver' 2011.
- PUSHKAREVA N.L., *Chastnaya zhizn' russkoy zhenshchiny: nevesta, zheny, lyubovnitsa (X - nachalo XIX v.)*, Nauchno-izdatel'skiy tsentr «Ladomir», Moskva 1997.
- PUSHKIN A. S., *Sobranie sochinenij v 10 tomach*, t. 3, Gosudarstvennoe izdatel'stvo khudozhestvennoj literatury, Moskva 1960.
- SENYAVSKAYA Ye., *Khudozhestvennaya literatura kak istoricheskiy istochnik*, „Istoriya” 2001, nr 44, s. 6–13.
- SMIRNOVA-SESLAVINSKAYA M. V., TSVETKOV G. N. *Tsygane. Proiskhozhdeniye i kul'tura. Sotsial'no-antropologicheskoye issledovaniye*, Paradigma, Moskva-Sofiya 2009.
- SOROKINA Ye. A., *Zapiski tsyganskoy pevitsy / Literaturnaya zapis' R. Volkovskoy*, „Nash sovremennik” 1966, nr 3, s. 93–102.
- STREL'NIKOVA O., *Baronesa Fon Raden*, „Prapor peremogi”, Ochtyrka, 1989, nr 15.
- SULAKADZEV A., *Ubiystvo lyubovnitsy gr. Arakcheyeva Nastas'i Shuyskoy (Minkinoy)* [Zapiski. Otryvok] (współpraca A.N. Neustroyev), „Russkaya starina” 1871. t. 3, nr 2, s. 242–243.
- TOLSTAYA A. L., *Otets. Zhizn' L'va Tolstoho*, Kniga, Moskva 1987.

TOLSTOY I. L., *Moi vospominaniya*, (wstęp S. A. Rozanova, przypisy O. A. Goliniukov, B. M. Shumova), XXI vek Soglasie, Moskva 2000, s. 107–111.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE:

BARATYNSKIY Ye. A., *Tsyganka*. <http://feb-web.ru/feb/boratyn/texts/br2/br22063-.htm> [dostęp: 21.08.2014].

CHERENKOV L. N., *Tsygane Moskvy i Podmoskov'ya*. <http://gypsy-life.net/history26.htm> [dostęp: 15.08.2014].

NAYDORF M. I., *Muzykal'nost' L.N. Tolstogo. Istochniki motivatsii*. 1990. <https://sites.google.com/site/marknaydorftexts/muzykalnost-l-n-tolstogo-istocniki-motivacii> [dostęp 21.08.2014].

POLEZHAYEV A. I., *Tsyganka*. <http://www.stihi-rus.ru/1/pol/1.htm> [dostęp: 20.08.2014].

SHMELEV I., *Neupivayemaya chasha*. <http://lib.ru/RUSSLIT/SMELEW/chasha.txt> [dostęp: 25.08.2014].

TARNAVA-BORICHEVSKIY I. O. *Arakcheyev i Shumskiy*, „Russkaya starina”, 1878, t. 21, nr 1, s. 180–184. http://elcocheingles.com/Memories/Texts/Arakcheyev/9_Tarnava-Borichevsky.htm [dostęp: 22.08.2014].

YUR'YEV V., *Dvoryanskoye gnezdo*. <http://gypsy-life.net/literatura12.htm> [dostęp: 23.08.2014].

Tatiana Storozhko

**RROMNI-RANI: E RUSIKANE DOSTIPNASQËRO DIKHIPEN PAL-I
PROBLÈMA E “BANGE PRANDIMATENQËRI” (MEZALIANSENQËRI)
DR-O XIX-TO ŠB. AJ E XX-TONE ŠB/QËRO ŠIRDUTNE BERSÁ**

Storòžko Tatiàna. Rromni-Rani: E “bange prandipnasqëri” percëpcia dr-e Rusiaqëro dostipen dr-o XIX-to šb. aj e XX-tone šb/qëro širdutne berša.

O artiklo rodlàrel gasave “bange prandimàta”, save ondònas butivar dr-e Rusiaqëro dostipen dr-o XIX-to šb. aj e XX-tone šb/qëro šird maškàr gaze raja thaj Rroma. I avtòra inkalel dr-o dud o xainga aj o mexanizmo, sàr kerdili e Rromniaqëri pik-tùra (tasvir) dr-o dostipen e vaxtesqëro. Dr-akava kontèksto, si vasno te determinas o than e rromane xorëhqëro dr-e rusikane aristokraciaqëro žiipen. Šaj te areslòl, maškàr avërenthë prdal akale periodaqëre literaturaqëri. I rromani tèma (dre savàthë perel vi i sociàlo problèma e “bange prandimatenqëre”) sas jekh maškàr o šerutne tème dr-i rusikani literatùra, žikaj i rromni sas sikavdi tela jekh but romantiko dud.

Tetiana Storozhko

**GYPSY-NOBLEWOMAN: PERCEPTION OF UNEQUAL MARRIAGE
PROBLEM IN RUSSIAN SOCIETY XIX- EARLY XX CENTURY**

The article investigates widespread in Russian society of the XIX- early XX century phenomenon of unequal marriages between nobles and gypsies. The author examines the sources and mechanisms of formation of the image of the Gypsy women in of that time society. In this context it is important to determine the place of Gypsy choirs in the life of Russian aristocracy. It is possible, in particular through the analysis of that period literature. Gypsy theme (including social problem of unequal marriages) was one of the key themes in Russian literature and gypsy woman was reflected in a romanticized image.